

É o inglés imprescindible para a investigación? A necesidade de recoñecermos o plurilingüismo

TERESA MOURE

Universidade de Santiago de Compostela

I

Desde que a especie á que pertencemos se instalou no planeta comezou a súa procura polo coñecemento. No entanto, ata época moi recente os buscadores de novidades tiveron que absterse de provocar a cólera dos deuses, seres implacables e iracundos. Os buscadores de novidades, eses que logo foron chamados científico@s, autolimitábanse nas súas pescudas para non contravir os presupostos predicados polos chamáns, os sacerdotes, os magos da tribo. Aínda en pleno século XIX, a época da revolución industrial, dos escritos de Marx, da redacción dos dereitos humanos, de inventos que conmoveron o mundo, coma o avión, o cinematógrafo, as ondas de radio, o motor diésel ou a aspirina, os científicos tiñan que cadrar os seus resultados coa Biblia. Así se explica, por exemplo, que a teoría da evolución tivese que afrontar unha enorme resistencia: a comunidade científica non atopaba o xeito de argumentar contra o esencialismo bíblico de que o ser humano fora creado a imaxe e semellanza de Deus e, xa que logo, estar emparentados cos simios parecía, máis ca un escuro asunto de familia deses que se agochan en público, unha auténtica herexía.

Por iso eu aquí, buscadora tamén de novidades, estou a pasar medo. Paso medo porque sei que os magos da tribo impuxeron hai moito o suposto de que a investigación debe practicarse en inglés, que o inglés é doado de aprender (a ver, quen non sabe inglés na Universidade, nos centros de investigación?) que o inglés non se mete con ninguén e permite que deamos a coñecer as nosas descubertas, que o inglés, en fin, nos fai felices e libres. Unha soa causa xustifica esta disertación inicial en torno á ciencia: que, con este relatorio propoño derrubar un prexuízo tan comunmente espallado que toda argumentación será pouca para o desterrar. Propóñome soster, ides ter que me perdoar, que a idea de que a investigación científica actual precisa facerse en inglés é un mito falso, correspondente a unha idea estereotipada do que é a investigación e, máis aínda, que cómpre revisar con urxencia. Segundo os xornalistas de revistas especializadas, segundo os departamentos de planificación científica dos gobernos, segundo o sentir popular, segundo os licencia-

dos en filoloxía inglesa, segundo os que agochan algún interese no particular, a ciencia debe practicarse en inglés. Tentarei, a seguir, desenmascarar tal mito.

II

O primeiro problema que teño que enfrontar na miña argumentación é que a comunidade científica parece satisfeita expresándose en inglés. Mais non nos enganemos. Os buscadores de novidades ás veces déixanse seducir por espelliños de cores: noutras palabras, que os consellos de redacción das publicacións científicas desboten calquera envío que se lles faga noutra lingua, non significa que a investigación deba facerse en inglés.

Aínda que o progreso das ideas científicas se teña visto lastrado por pesos ideolóxicos, como a relixión, segundo aludía antes para as teorías de Darwin, un dos mitos mellor establecidos fai da ciencia unha actividade ideal, movida por individuos ansiosos por soterraren os prexuízos da comunidade onde se criaron con tal de favorecer a vitoria da Verdade. Non hai tal. Logo dos escepticismos todos da Modernidade aprendemos a ver que os científicos son, tamén, persoas modeladas polas súas propias tribos e que, por riba, non poden ser moi neutrais porque están competindo polas súas descubertas. E ademais vou atreverme a acusar: a comunidade científica ten prexuízos lingüísticos.

De feito, as investigacións das últimas décadas en materia educativa proban que, mesmo estudantes ben formados, que ostentan todos os signos do éxito académico (constante asistencia a aulas, altos niveis e cualificacións nos exames corroborados polos seus mestres), non manifestan unha comprensión ben acaída das materias en que son especialistas porque as súas mentes aínda albergan prexuízos. Investigacións do Instituto de Tecnoloxía de Masachussetts demostraron que os estudantes que reciben cualificacións de honra nos cursos superiores de física son decote incapaces de resolveren problemas básicos cando xorden dun xeito diferente a como se adoita preguntalos nunha proba académica⁶². Nun exemplo pediuse aos estudantes de graos superiores que indicasen as forzas que actúan nunha moeda lanzada ao aire unha vez que acada o punto medio da súa traxectoria ascendente. A resposta correcta é que, cando a moeda está no aire, só está presente a forza gravitatoria que a atrae cara á terra. No entanto, o 70% dos estudantes de física mecánica deron a mesma resposta inxenua que os estudantes sen formación específica: mencionaron dúas forzas, unha cara a abaixo, a gravidade, e outra ascendente, a forza da man que propulsara á moeda. Esta resposta reflicte a opinión intuitiva ou de sentido común (mais, dende logo, errónea) de que un obxecto non pode moverse a menos que unha forza activa lle sexa transmitida dende unha fonte orixinal de movemento (neste caso, a man de quen lanza a moeda) e que unha forza así debe ir consumíndose gradual-

¹ Véxase. Howard Gardner, *La mente no escolarizada. Cómo piensan los niños y cómo deberían enseñar las escuelas*, Madrid, Paidós, 1996.

mente. En estudos deste tipo, adultos formados cientificamente están manexando os mesmos conceptos erróneos que atopamos en nenos de educación primaria. De xeito semellante, en bioloxía os supostos básicos da teoría evolutiva escapan a comprensión de estudantes, polo demais capaces, que insisten en que o proceso de evolución está guiado por un esforzo cara á perfección. Asemade, os estudantes de economía aducen explicacións das forzas do mercado idénticas ás ofrecidas por persoas que nunca recibiron formación específica. Prexuízos e estereotipos igualmente graves impregnan os estudos de historia posto que estudantes que poden discutir con detalle as complexas causas da I Guerra Mundial cambian en redondo de actitude cando se trata dos acontecementos actuais, e pasan a reproducir un escenario de «bos» e «malos». Este hábito de pensamento, por certo, tampouco non é alleo aos dirixentes políticos, bastante afeccionados a representaren situacións internacionais complexas como se se tratase dun guión de Hollywood ou dun conto de fadas. Que pasa?

Coido que aquel@s de nós comprometidos coa educación apreciamos a resistencia que ofrecen os estereotipos, os prexuízos, as preconcepcións e os guiños iniciais con que se chega aos coñecementos especializados e que tampouco non valoramos convenientemente a dificultade de os rectificar ou de os erradicar. Dende os sistemas formais non somos quen de aceptar que en case todos nós hai unha mente infantil que loita por saír a se expresar. No entanto, cómpre refinar a nosa comprensión do mundo para gozarmos dos logros cognitivos máis importantes da especie, para chegar ao máximo das nosas capacidades e para construírmos un mundo novo. Evidentemente non é nada malo ter dentro unha crianza. As nenas e os nenos de cinco anos saben facer moitas cousas: falar, cantar, montar en bicicleta, bailar, estar ao tanto de ducias de tarecos na casa ou no contorno; saben propulsar e coller pelotas, enganar a alguén nun xogo ou recoñecer que alguén está facendo unha brincadeira, ademais de teren nocións do que é verdadeiro e falso, bo e malo, bonito e feo. Porén unha crianza non sabe aquilo que os expertos se afanaron en descubrir ao longo dos séculos. Se cadra as nosas vidas cotiás non serían tan diferentes se aínda acreditásemos en que o mundo é plano mais seríanos imposible calibrar de xeito maduro a natureza do tempo, da viaxe, do clima, os comportamentos dos obxectos e as opcións culturais e persoais que se nos abren. E foi porque algúns (nomeadamente Cristóbal Colón aínda que seguro que varios máis) se atreveron a soste unha opinión oposta, que o mundo era redondo, polo que nos embarcamos nunha viaxe de consecuencias decisivas. Atreveime, daquela, a soste unha opinión oposta á do común, mesmo o común da comunidade investigadora.

III

De entrada, preguntármonos se a investigación é viable noutras linguas distintas ao inglés non é herexía ningunha: é propio da actitude científica procurar cales son os límites da investigación. Que unha práctica estea establecida non a fai idónea, nin na investigación

nin noutros moitos eidos caben os rituais. E é posible que redactar os resultados das investigacións en inglés non sexa máis que un pesado ritual. Pénsese que moitos dos comportamentos que se teñen por inherentes á ciencia en absoluto son definitorios dela. Mesmo trazos aparentemente tan relevantes como a elaboración de hipóteses ou o manexo de datos contrastados danse noutras actividades: quen aposta nunha carreira de cabalos tamén postula unha hipótese sobre cal vai resultar gañador e cando o labrego decide sementar está a manexar datos provistos de certa capacidade de contrastación, como a maior ou menor probabilidade de precipitacións. E, abofé que nin os xogos de apostas nin a agricultura tradicional son ciencias. Asemade boa parte do quefacer científico rodéase de procesos que nada teñen a ver coa investigación. O químico pesa, mide e conta coma o comerciante. O botánico e o arqueólogo recollen mostras cun rigor que non é descoñecido para o coleccionista de selos. E o menos definitorio das ciencias son os seus instrumentos: dende que a sociedade de consumo nos agasallou con obxectos baratos, os microscopios ou os telescopios están na mesa de xogos das crianzas da casa. Con todo é moi común revestir un traballo insulso con ferramentas tecnolóxicas para o ritual lle servir de carta de presentación. De aí a frecuente aplicación das novas tecnoloxías a calquera cousa impensable. E vaia por diante que usar ferramentas computerizadas non mellora o valor dunha investigación. Nin sequera asegura que esteamos diante dunha investigación e non dunha trapallada.

O único que define a ciencia é a actitude crítica. A crítica permite mellorar a nosa percepción do mundo reemprazando vellas teorías por novas hipóteses; a crítica salvagarda os intereses de coñecemento e evita a confección de epistemoloxías vulgares, que dean revestimento de ciencia ao puro coñecemento ordinario, ou mesmo á superstición; a crítica permítenos filtrar os prexuízos que adoito se coan nun proceso de investigación. E, canto a este punto, a crítica obríganos a preguntarnos: e se estivésemos usando o inglés na ciencia simplemente por costume? E aquí convén lembrar que os investigadores gozan co proceso colectivo de peneirar ideas para, a base de matizar, puír, rectificar, ir construíndo modelos. (Atención: só a admisión de ideas novas pode salvarnos da trivialidade!).

Supoño que ninguén se atrevería a dicir hoxe que o inglés é o idioma da ciencia porque teña cualidades de seu (por exemplo, porque sexa unha lingua máis clara, ou simple, ou regular, ou racional que outras). A lingüística vén dende hai tempo demostrándonos que calquera cualificación sobre as linguas está fóra de lugar: non hai linguas musicais e melodiosas, nin linguas lóxicas e rigorosas; todas as linguas teñen rexistros poéticos (ou poden contar con poetas que desenvolvan esa cualidade poética) e atributos para produciren discursos lóxicos e ben fundamentados. Se a ciencia está a se expresar en inglés é pola vixencia dunha máxima: a de que a información debe expandirse a toda velocidade. Desenvolvendo tal suposto, os científicos e as científicas serían buscadores da verdade e, dada a monumental importancia das súas descubertas, os resultados das investigacións científicas deben difundirse rapidamente polo mundo todo. No entanto, na práctica real da investigación sabemos que as cousas rara vez son tan simples. Os científicos son individuos de carne e óso, as teorías elabóranse paseniño e con dificultades, os resultados nunca son para mañá.

Na imaxinación popular o científico é un individuo ocupado, absorto en tarefas abstrusas, inaccesibles ao común, e destinadas a procurar cun remexer na probeta, o antídoto da SIDA ou a conversión do cancro nun catarro. Se así fose, claro é, xustificárianse as présas e, talvez, mesmo o paso de todo o coñecemento por unha única lingua. Mais quen está involucrado na investigación sabe que a práctica non é así: as persoas que investigan non sempre procuran finalidades tan puntuais, e algo tan complexo como unha vacina contra un virus non vai proceder dun único experimento senón, con toda probabilidade, da concatenación de saberes distintos, de erradicar supostos erróneos, e de eidos de estudo afastados, dos que non se esperaría unha contribución: sexamos humildes, a ciencia é unha mesa de billar e, ás veces, apuntando unha bóla, metemos no burato outra por azar.

En todo caso, se as cousas fosen simples, calquera estaría disposto/-a a admitir que unha lingua regular, doada de aprender, que servise para manter unha comunicación fluída en todo o mundo sería un proxecto desexable, que podería sustentar a universalidade inherente á investigación científica. Mais tal proxecto carece no mundo de todo apoio social. A opinión pública vén desprezando os constructos elaborados para ese cometido, do estilo do esperanto, porque supostamente o inglés, cada vez con maior pulo, realiza xa ese papel.

O inglés non é a lingua máis falada no mundo (ese posto correspondería a variedade de chinés chamada mandarín, con máis de mil millóns de falantes; isto é unha de cada seis persoas no mundo falan mandarín). Mais, aínda sendo só a segunda lingua polo número de falantes, o inglés posúe tantas vantaxes como unha lingua pode reunir. Se se tratase de apoiar o mandarín sobre a base do seu dilatado número de falantes, este factor positivo veríase contrapesado co feito de estar menos estandarizado (ata o punto de que dificilmente pode considerarse unha soa lingua) e por os seus falantes se concentraren nun só estado. Por outra banda, parecería que o inglés está de abondo espallado. En cifras aproximadas, uns 300 millóns de persoas no mundo falan inglés coma lingua materna e 500 millóns máis usan o inglés con solvencia todos os días nas súas relacións laborais ou nos intercambios profesionais (*Ethnologue* 2005). O inglés é lingua oficial de 74 estados ou territorios independentes dos 240 en que se reparte actualmente o mundo. Con todo, non creo que esta expansión territorial sexa, como decote se apunta, o criterio que asegura o seu entronizamento. Sexamos honestos; que o inglés sexa a lingua oficial de Xamaica, Surinam, Botswana, Camerún, Etiopía, Malasia ou Paquistán, non será o motivo da súa alta consideración na ciencia (ou na política e no comercio internacionais). Que se fale nos restos dos imperios coloniais ou en remotas illas do Pacífico non provoca a adoptalo como lingua da ciencia ou como lingua internacional de feito. Nunca se estableceu un sufraxio sobre o particular e, de se facer, raro sería que se practicase sobre o principio dun estado, un voto, non si? Gústenos ou non recoñecelo, se o inglés ocupa a posición de privilexio que ocupa, non é porque sexa, de feito, a lingua máis espallada do mundo, nin tampouco, como veremos, por algún atributo de seu, senón pola intervención dunha serie de forzas históricas que lle foron favorables, particularmente a expansión colonial e mercantil do Imperio

Británico e o pulo militar, económico e tecnolóxico estadounidense Sobre esas forzas *reais* construíronse unha serie de mitos que contribúen a perpetuar o liderado do inglés: a aceptación popular de que se trata dunha lingua sinxela, de doada aprendizaxe (un xuízo de valor, por certo, de dubidosa fiabilidade), ou o tópico de que a desenvolutura falando esta lingua é un requirimento imprescindible nun currículo profesional; algo que de tanto repetirse a esgalla acabará por ser certo mais que agora non o é: cantas persoas conseguen traballos por falar inglés? Como resultado, acatamos acriticamente unha situación de abuso de posición dominante, moi *ao Bill Gates*, e usamos o inglés para a comunicación inter-étnica invariablemente, como se non houberse máis linguas no mundo. De feito, non só o inglés se usa para todo, para a ciencia e a tecnoloxía, para a investigación e o desenvolvemento, para a política, o turismo e a cultura; ademais a expansión dos espazos de comercio está asegurada pola facilidade para introduciren novos produtos en culturas diferentes coa complicidade da lingua: as campañas publicitarias, cada vez con maior frecuencia fanse en inglés, sen traducir: desde o «Just do it» de Nike ata o «Aren't you lovin' it?» de McDonalds tamén consumimos en inglés. Sen retranca, sen sabor enxebre, sen tradición, sen os trazos que nos definen como grupo e nos inclinan a que algo nos faga rir ou nos amole.

O inglés converteuse na lingua internacional da aviación, a lingua que se usa no 70% do correo internacional e na que se publica o 50% da produción literaria, científica e técnica, ademais de ser a máis estudada como segunda lingua no mundo. Xa que logo o inglés está ben preto do status de lingua internacional. O problema radica en que todos estes datos son, máis ben, resultado da súa favorable consideración por parte das elites culturais. Se ten tantos aprendices, se é reivindicada como lingua oficial por moitas comunidades ou se é a lingua da ciencia é porque de feito está sendo a lingua internacional do mundo, en absoluto porque deba selo. E aquí é onde a lóxica dos programas de investigación se impón coa pregunta: que gañaría a ciencia de non practicarse exclusivamente en inglés?, o que é tanto como dicir que non só é posible investigar sen inglés, senón que ademais é desexable facelo, que tamén aquí se impón romper cos vellos tópicos e promover un cambio.

IV

Neste sentido conviría facer unha puntualización. Nun mundo tan marcado polos ditados do coñecemento especializado, é abraiante que a ciencia dedicada á linguaxe humana, a lingüística, non se pronuncie sobre o particular. Resulta ben rechamante que a comunidade de lingüistas se inhiba da cuestión da lingua internacional e, ao igual que outras instancias internacionais de prestixio, como a ONU ou o Dereito Internacional, non se pronuncie a este respecto posto que a escolla dunha ou outra lingua non é unha cuestión inocente ou pouco preocupante. Entrementes ese silencio se mantén, en todo o mundo se impón acriticamente o inglés, a lingua representativa por excelencia do estado neoliberal, do

capitalismo máis agresivo, a lingua do poder. E todos somos cómplices dese estado de cousas mentres non o cambiamos. Poderíamos preguntarnos por que cala a ciencia da linguaxe sobre cal debe ser a linguaxe da ciencia. De entrada, habería que dicir que non é precisamente a lingüística académica un saber moi ocupado do estado actual do mundo, de aí que se perpetúe como saber universitario, supoño. Digo isto porque o feito de as ciencias se desinteresaren do estado do mundo soa moi neutral, moi aséptico e hai tempo que a asepsia se confundiu co espírito científico esquecendo que a ciencia ten como principal presuposto a imaxinación, non a hixiene. Mais vou descender ao concreto.

Na maioría dos estados do mundo as políticas lingüísticas organízanse en torno a dous principios que raramente se cuestionan: o monolingüismo e a necesidade de difundir a lingua nacional. Parece evidente hoxe que estes supostos nin son tan racionais como se adoita pensar, nin resultan aceptables dende o punto de vista ético. Para falar claramente, a necesidade de difundir a lingua nacional é un puro interese oportunista e colonizador e o monolingüismo destínase a fortalecer a unidade do estado e as súas lindes. Algúns filólogos, por aquilo de que a ciencia non é tan desinteresada como ás veces queremos crer, propagan que a atención a varias linguas pode menoscar as nosas capacidades intelectuais ou sobrecargar o estudantado, como se o noso cerebro fose unha central telefónica (un lugar onde, se está ocupada a liña non pode entrar información nova), en vez do contorno plástico e multiplicador que resulta ser. O multilingüismo é a realidade idiomática máis habitual no mundo e non resulta empobrecedor, senón, máis ben, ao contrario. Tampouco esta realidade foi descoñecida en Europa antes da construción dos grandes estados actuais: o occidente medieval era un territorio políglota onde as xentes habitaban varios universos culturais e lingüísticos, flutuando dun a outro. Se lembramos a popular novela de Umberto Eco *O nome da rosa*, moitos dos personaxes que por alí circulaban, nomeadamente aquel Salvatore, monxe lego, do grupo dos fraticelli, tateaba entre todas as linguas romances ademais de en latín e nunha sorte de xermánico común, o seu canto *penitenciagite*. De certo naquela época o ideal dunha uniformidade monolingüe só se daba entre as elites co latín como lingua superposta para a comunicación internacional. Tamén na actualidade o plurilingüismo é habitual no mundo. Por exemplo, os falantes de marwari, unha lingua raiastana que une máis de 200 mil persoas en Pakistán, son bilingües en sindhi e, a maioría, trilingües en urdú, alén de teren todos o hindí como lingua literaria posto que se trata dunha poboación xeralmente urbana e educada. Podería seguir dando datos de linguas exóticas mais non quero que o argumento semelle unha rareza de especialista. No precioso libro *Y así nos entendemos: lenguas y comunicación en la emigración*, Beatriz Díaz Martínez dá boa conta da realidade plurilingüe dos barrios proletarios de Bilbao, onde os locutorios telefónicos ou os ciber aloxan a complexa rede comunicativa de persoas que falan éuscaro co propietario do local, español no posto de venta ambulante, ioruba cos tres compañeiros da casa, wolof cando usan o teléfono e se comunican cos seus á distancia, francés con outros emigrantes de cor nas aulas nocturnas, entre outras moitas combinacións. O multilingüismo dunha comunidade, isto é a convivencia máis ou menos regulada de varias linguas, respecta a liberdade individual e preser-

va a diversidade, aínda que este suposto nos resulte difícil de aceptar en países con linguas minorizadas, onde hai que traballar arreo para conseguirmos que a lingua deostada polo poder pase á seguinte xeración. Sería interesante que a nosa situación non nos limitase ata o punto de acabar restándolle importancia aos matices. Mais se Galiza se inclúe no Primeiro Mundo, como está comezando a suceder, vai aloxar máis traballadores inmigrados, vai ter que fomentar políticas que aseguren o dereito das novas comunidades de traballador@s a manteren os seus propios lazos de vencellamento (aprender a escoitar swahili, tai, ioruba), sen menoscabo de que estes traballadores, para viviren aquí e gozaren do benestar que lles podemos (e debemos) brindar teñan que falar en galego: toda a terra é dos humanos mais as comunidades, cando se mesturan, producen as mestizaxes que tanto enriquecen, que liberan, que multiplican.

Porén, aínda sendo o multilingüismo a opción máis fundamentada, por implantación no mundo, por racionalidade e por ética, a ciencia segue abrazada ao inglés e os investigadores continúan a pensar que boa parte do éxito que poidan obter nas súas complicadas tarefas se relaciona coa súa capacidade de se comunicaren en revistas especializadas, en congresos e simposios internacionais, nas grandes universidades e centros de investigación do mundo, e que iso só se fai en inglés. Todo ten a súa explicación.

As visións críticas da ciencia demostraron que ningún dominio de coñecemento é alleo ao control exterior. Aínda que unha visión inxenua da realidade tenda a propagar o mito do científico tolo, embebido nunha actividade absorbente, sen conexión coa realidade, o groso da investigación científica non se consegue dese xeito. Na maioría dos casos a ciencia é unha actividade realizada por un grupo de individuos entre os que discorre un fluxo importante de información; raramente a tarefa dun individuo illado. Asemade, os e as científicas precisan, para levaren a cabo as súas tarefas, infraestruturas máis poderosas que un laboratorio caseiro polo que dependen, para obteren éxito nas súas empresas, de investimentos externos. Este financiamento pode chegar das administracións públicas ou de investidores privados, e malia existiren considerables diferenzas no modelo de autonomía investigadora nun e outro caso, o certo é que en ningún deles é xa auto-suficiente. Precisa dunha colaboración allea e, xa que logo, terá que expoñer a pertinencia dos seus resultados e someterse ao xuízo da sociedade: a actividade científica xa non será inocente. Dende Hiroshima a imaxinación popular rompeu o idílico retrato do científico despistado e da ciencia coma coñecemento supremo e redentor para, por vez primeira, suxerir que tamén esta actividade estaba implicada nos desastres da humanidade. Por iso non debe sorprendernos que o poder nos inocule a idea de que o monopolio que o inglés exerce sobre o coñecemento científico é inevitable, un proceso imparabile, ademais dun feito neutral, resultado da pura comodidade práctica e sen repercusións na xestión dos resultados. A pouco que pensemos, decatáremonos de que o coñecemento pasa a ser un valor de mercado, un capital do que convén dispor e que os individuos dalgunhas comunidades van poder acceder con total comodidade a todos os coñecementos que masivamente a humanidade está producindo para eles, ao expresalos na súa lingua, mentres que outros individuos non van ter ese acceso; van estar discriminados por causa da lingua materna.

Ou acaso os especialistas en calquera materia non nos sentimos intimidados cando temos que falar en inglés cos colegas que poden saber menos ca nós do asunto en cuestión mais que, por ter nacido noutras partes do mundo, falan inglés con plena solvencia?

Imos a un caso particularmente grave: o da investigación en materia lingüística. Neste eido convén lembrar que a consolidación das linguas vernáculas europeas como artefactos culturais foi o resultado dun dispositivo ideolóxico complexo que acompañou e xustificou o proceso de colonización. A súa primeira consecuencia foi que durante moito tempo o único obxectivo dos especialistas no estudo da linguaxe se cifrase na gramática e, seguindo unha tendencia que aínda se deixa sentir na actualidade, só na gramática de certas linguas, non de todas as linguas. Mesmo unha vez culminados os intereses de conquista, a historia das ideas lingüísticas non volverá referirse á diversidade das linguas ata época moi recente e, aínda así, de xeito ocasional. A lingüística de feito construírse como disciplina artellando un ideal de cientificidade que é por definición impermeable a lingua do Outro. O estruturalismo conseguirá evocar un contorno sospeitosamente neutral: dende ese momento o lingüista ocúpase dunha lingua determinada, nunca das linguas do ser humano e entenderá esa lingua coma un sistema autónomo, isto é, coma un conxunto de unidades perfectamente dispostas para que un feixe de relacións as estructure de xeito simétrico. A tarefa do lingüista, contra o que poida pensarse, non se dirixe cara á idea de linguaxe porque case todos os problemas que afectan a esta idea son tildados de *extra-lingüísticos*; ao contrario, reclámase que este especialista se centre nos datos dunha soa lingua. O lingüista conságrase a describir unha variedade de lingua nun estado sincrónico, sintópico, sinestrático e sinfásico, o que é tanto como dicir nun estado ideal. A práctica profesional acaba limitada a comprobar se tal segmento funciona ou non coma complemento directo, se tal e cal fonemas se neutralizan ou non en determinada posición; unha práctica tan repetitiva e pouco excitante como inofensiva, inocua para o poder. Por iso, aínda que se repita que todos os dialectos son iguais a ollos do especialista, de certo as escolas lingüísticas de renome practicaron unha lingüística supostamente xeral, feita de aseveracións sen datos ou, no mellor dos casos apoiada en exemplos dunha lingua clásica (latín), románica (francés, español ou portugués) ou xermánica (inglés, alemán); é dicir, en linguas con notable presenza no mercado mundial da cultura. Os lingüistas acaban actuando como se só puidesen adquirir o status de científicos a condición de non interviren na realidade. Por iso ata época moi recente rexeitaron ocuparse de cuestións vencelladas a contextos prácticos, ás dimensións sociais do feito lingüístico do estilo das reformas ortográficas. Se aclaro todo isto é para afirmar que a disciplina non é inocente. A lingüística (e isto quere dicir a organización da comunidade de investigadores e a administración externa dos coñecementos que produce) ten unha notable responsabilidade na difusión de numerosos mitos relativos á linguaxe. E os lingüistas deberíamos asumir as nosas culpas. Na actualidade non se pode afirmar que o sol xira arredor da Terra nin dubidar de se o planeta que habitamos é ou non plano. Algunhas persoas traballaron dende hai séculos, non só para comprender o mundo mellor do que o facían os seus coetáneos, tamén para os convencer e para nos convencer, para construíren argumentos cos que dar xustificación

lóxica, evidencia e proba das súas ideas. Por iso o avance nas ciencias naturais foi tan espectacular. Fronte a esta situación moitos individuos supostamente informados insinuán sen precaucións que o inglés é idóneo para a expresión científica internacional (ou que é imposible determinar a orixe da linguaxe, ou que as crianzas adquiren a súa lingua materna pola instrución específica a que lles someten as súas familias ou que o bilingüismo pode atrofiar as nosas capacidades cognitivas ou calquera outra lindeza semellante). Este estado de cousas é moi grave: a lingüística profesional estase gabando de ser unha ocupación non comprometida e así está renunciando a cambiar o mundo para mellor.

V

Chegados a este punto, propóñome defender que, non só é posible investigar sen inglés, senón que cómpre facelo así.

Dende a perspectiva ética, o multilingüismo na investigación resultaría altamente desexable por canto contribuiría a preservar o patrimonio cultural da humanidade, a nosa diversidade lingüística e cultural, que é un ben común e, xa que logo, algo do que non podemos dispor ao noso antollo, senón que debemos legar ás xeracións vindeiras. Se a nosa especie colonizou o planeta foi pola capacidade que inicialmente mostramos para nos adaptar a hábitats hostís, para comprender o mundo e manipulalo segundo os nosos intereses. Quizais nos últimos séculos (ou, se cadra, dende sempre) levamos ao extremo isto último. Porén, se fomos capaces desa expansión e dese enseñoreamento non foi polas nosas cualidades físicas: temos corpos fráxiles, que non saben voar, que corren lento, gabean e nadan mal e paseniño, e imos cubertos dunha pel tan fina que parece un soño. Se fomos capaces dese dominio atroz que exercemos sobre as demais criaturas do planeta, foi pola nosa capacidade lingüística, que nos permitiu entender mal que ben o mundo, supoñer que o sol volvería saír cada mañá, acariñar a terra ata que producise froitos para nós e desafiar esa mesmísima lei da gravidade que non sempre acertamos a explicar nin sendo físicos. Non poderíamos facer todo isto se non tivéssemos unha linguaxe. Nos contornos académicos defínese acotío a linguaxe coma o sistema de comunicación da especie e, no entanto, podemos imaxinar situacións en que a linguaxe non conta para nos expresarmos, en que cómpre transvasar a mensaxe a través da arte ou da expresión corporal para que sexa efectiva. Probablemente o valor da linguaxe non descansa nesa función comunicativa, senón na súa cualidade de ser o noso principal sistema de representación do mundo, co cal podemos modelar a realidade, reducila a símbolos que colocamos en lugar dos obxectos do mundo, tan difíciles de manipular, para xogar coas nosas hipóteses. Sen a linguaxe, creo, non seríamos quen de saber que somos quen de pensar. Eliminar agora a diversidade de manifestacións da linguaxe é manter a mesma actitude (cos antecedentes que temos ben esperable en nós) que lle dedicamos ao resto do planeta: dominar sen comprender. Porén a devastación non nos enriquece, mais ben ao contrario. Para os pragmáticos, a calidade dunha investigación

mídese exclusivamente nos resultados; os investidores queren rendibilizar as súas apostas a curto prazo e se a investigación farmacéutica, por poñer un exemplo, se practicase en moitas (idealmente en todas as) linguas, resultaría máis incómodo acceder aos seus resultados, e sobre todo máis caro. Para os menos pragmáticos, para os concernedos polos asuntos humanos, para os que prefiren que se cumpran os principios éticos, as cousas non son así: ademais do fin importan os medios e xa só por iso, outra investigación (outro mundo) máis plural debería ser posible. No entanto, propóñome defender que, mesmo os pragmáticos, deberán renderse ante a evidencia. Se a investigación farmacolóxica, por exemplo, que enche tantos petos e ten tantos intereses, que patenta os fármacos para que só resulten dispoñibles a uns poucos, quere ser realmente efectiva non debería desaproveitar as súas bazas. Nas selvas amazónicas, ou no que quede delas, pode estar aínda o antídoto para os nosos males e resulta profundamente eurocéntrico supoñer que os saberes botánicos dos pobos indíxenas poden desbotarse en investigacións con tantas repercusións. Os outros pobos coas súas outras linguas, en América, Asia ou África, veñen sendo tratados dende os século XVII coma salvaxes, coma seres menores, e os seus saberes veñen sendo menosprezados. Con todos os matices que conveña facer, quizais sexa hora de repararmos unha inxustiza histórica considerando as outras culturas, as distintas á occidental, á hora de representármonos o mundo. De todos é sabido que a principios do século XVI o grao de sofisticación do coñecemento era menor en Europa que en China ou na India, que a ciencia moderna debe moito a estas culturas asiáticas e á cultura árabe nos eidos da medicina, as matemáticas, a botánica ou a química. A cirurxía plástica ou a vacina contra a varíola, por exemplo, seica se aplicaron nestes lugares moito antes de as re-inventaren os médicos modernos europeos. Se cadra volve pasar, e unha investigación multilingüe, instalada na mestizaxe e na diversidade, ao sumar forzas consegue librárnos dalgunhas das máis crúas ameazas que temos por riba: a fame, a desertización, a falta de auga potable, o empobrecemento do solo, a contaminación da atmosfera, o requentamento do planeta son, segundo o pensamento ecolóxico, cuestións que non podemos afrontar só co noso delicado nivel de coñecementos occidentais: precisamos o saber dos pobos que levan vivindo moito tempo a rentes do chan.

En segundo lugar, os matices son a base do coñecemento. Supoñamos que debo redactar este relatorio noutra lingua, por exemplo, en francés e, de súpeto noto que non sei expresar unha palabra. Procuro no meu dicionario bilingüe galego-francés favorito (no suposto de que a investigación gramatical producise xa estes dicionarios) e non acho un equivalente. Por que supoñer que esa ausencia é un asunto de código, que non afecta nada ao que quero dicir? Por que non se traballa nada coas lindes das palabras, co que está recoñecido nesta comunidade e non nestoutra? Aínda estamos tan seguros de que hai un só mundo, de que as cousas son iguais aquí e acolá?

Dende logo que é posible investigar sen inglés. Mais o culto ao pensamento único crea círculos viciosos. De feito, unha estrutura simbólica tan poderosa coma a investigación que se practica dentro dun estado vese promocionada, na actualidade, se se fai en

inglés. Non estamos a falar, pois, dun problema puntual, senón dun asunto de graves repercusións económicas, políticas e intelectuais. Non é raro, xa que logo, que a produción científica en inglés sexa abraiante e que, nun círculo perfecto, este sexa o idioma máis útil para os científicos e, polo tanto, aquel no que mellor se expresa a ciencia. Só hai unha forma de romper o círculo: practicar a insubmisión facendo ciencia que non se exprese en inglés.

O perigo de tomar algunha determinación neste sentido sería caer de novo noutras formas de colonialismo. Aínda que pareza estraño, dado que o capital está en mans coñecidas, é posible que en 10 ou 20 anos algunha lingua do sueste asiático, asentada sobre un novo emporio económico reemprace o inglés ou, aínda máis doado, que China extreme iso que eufemisticamente se chama «apertura a Occidente» e de súpeto nos entre a todos un sospeitoso interese de vender patacas da Limia en mandarín. Coido que non se trata de reemprazar o inglés por outra lingua, senón de dar peso á diversidade. Se investigásemos en todas as linguas do mundo atenderíamos a matices agora descoñecidos. Na disciplina que mellor coñezo, a lingüística, o desprezo cara á diversidade do mundo chegou a límites insospeitados. Para resumir rapidamente a situación, se seguimos a centrar os estudos lingüísticos en tres ou catro linguas emparentadas, todas europeas e representantes dos xeitos de vida occidental, como podemos ter a certeza de estar accedendo á idea de linguaxe? Como saber se os adxectivos, os fonemas oclusivos, as oracións interrogativas, os verbos ou o xénero feminino son conceptos universais ou unicamente existentes nas poucas linguas que a disciplina vén tomando en consideración?

A perda da diversidade é un dos aspectos máis lamentables do mundo actual. Diariamente a superficie de selvas do planeta perde enormes extensións e así elimina as plantas e herbas medicinais usadas tradicionalmente polas poboacións correspondentes, antes de poderen ser usadas pola medicina moderna. Mais o desastre da extinción non afecta só á diversidade biolóxica, tamén á diversidade cultural. De feito algo moi semellante ao que acontece cos seres vivos sucede coas linguas. Das aproximadamente seis ou oito mil linguas faladas hoxe no mundo, calcúlase que entre o 75% e o 90% terán deixado de fálarse en 2100 como consecuencia do terrible impacto que o imperialismo occidental está a ocasionar. As débiles linguas minorizadas non teñen apenas posibilidades de sobreviviren porque a globalización do mundo moderno, o sensible incremento das comunicacións a distancia e a universalización do coñecemento científico que estamos a analizar aquí conceden hoxe especial prestixio a unha soa lingua, o inglés, salvagardada precisamente pola súa suposta utilidade para a comunicación internacional. As autoestradas da información, as novas tecnoloxías ou a construción de entidades políticas supra-estatais preséntansenos coma luxos de última moda ante os que parece que debemos rendernos, mesmo se obrigan á perda da nosa bagaxe cultural. Con apenas un século de marxe non parece doado achar un remedio para ese desenlace fatal. De entrada, talvez podería xulgarse que a perda do mosaico de linguas que se falan no centro de África, no Cáucaso ou nas illas do Pacífico é unha beizón porque con menos linguas, aparentemente, nos entenderíamos mellor. No entanto, o que parece aveciñarse é o dominio das linguas abeiradas no poder político ou

económico (hoxe o inglés, mañá a que o poder dite). Mesmo sen considerarmos o inalienable dereito dos pobos a conservaren a súa cultura e os sinais de identidade de seu, o asunto é máis preocupante do que comunmente se pensa. Poderíamos supoñer que a perda de pequenas linguas é insignificante dada a riqueza conceptual e formal de inglés, xaponés, swahili ou árabe. Supoñamos, no entanto, que un só meteoro tivese caído hai uns poucos centos de anos no sul de África. Xunto a males de maior importancia, teríanse extinguido as linguas da zona. Pois ben, só as linguas desta área do mundo posúen clics, sons producidos sen aire pulmonar, con estalos da lingua, o padal ou os beizos. Se, como consecuencia deste meteoro, as linguas xhoisa estivesen mortas hoxe teríamos conclusións totalmente equivocadas sobre os aspectos fonemáticos da linguaxe e os órganos que interveñen na súa produción. A rica información que cada lingua atesoura percíbese nun exemplo coma este porque unha soa lingua, minorizada en todos os demais aspectos, o !xu, proporciona 55 clics con valor contrastivo. Coa perda de linguas vaise, por tanto, o material empírico indispensable para boa parte das ciencias humanas: a psicoloxía, a antropoloxía, a socioloxía, a psicoloxía e, especialmente, a lingüística perden a posibilidade de depuraren as súas teorías coa contrastación. As cousas non son moi distintas en filosofía, ética ou historia. Indirectamente veríanse afectadas as posibilidades de construímos modelos eficaces, ben planificados e acordos coas realidades sociais en dereito, en política, en economía, en industria e comercio. A cambio, non vexo por que ningunha das ciencias puras se poida ver prexudicada se as súas investigación se practican tamén nas linguas minorizadas. De feito, aquelas que esixen un alto grao de precisión xa desenvolveron hai ben tempo linguaxes internacionais propias. Finalmente, varios séculos elaborando teorías sobre a linguaxe ensináronnos que cada lingua supón unha peculiar óptica ante o mundo: a perda de linguas é, en consecuencia, a perda doutras tantas visións particulares, sistemas de crenzas, para alén das producións estéticas, morais, sociais, ou de coñecemento específico que a humanidade vén elaborando dende os comezos da súa historia. Seica os peul, os mandingas, os toucouleur, os soninké, os bagadai, os tounaco, os barbican, os hotentotes, os tutsi, os cheienes, os piesnegros, os inuktitut non teñen nada que dicir que nos poida interesar? Acaso os bascos, os saami, os turcos, os maoríes, os maias, os hopí, os caribes, ou os papúes son tan insignificantes, tan invisibles, tan excluíbles que podemos almacenar coñecemento sen incorporarmos o que eles teñan que saber sobre o mundo? Certamente para pensar isto hai que seguir sustentando o mito do científico de bata branca capaz de dar soño no laboratorio coa pedra filosofal. E isto, xa o sabemos, é un prexuízo, tan falso coma o creacionismo.

Vou facer unha comparación en termos puramente técnicos. O latín considerouse tradicionalmente a lingua por excelencia, un idioma capaz de o expresar todo, cun alto índice de universalidade, apto para dar conta da complexidade da alma humana e, dende logo, idóneo para a investigación que, ata o século XVII, se fai exclusivamente nesa lingua e, dende esa época, cando as linguas vernáculas impoñen o seu prestixio na investigación permanece para a formación de neoloxismos. Propóñome a continuación demostrar que a gramática do latín non é especial nos seus distingos nin ofrece nada que non

esteas en calquera das humildes linguas do mundo, por exemplo no navaho, unha escura lingua dos indios norteamericanos que, como se sabe, perderon todas as batallas posibles ante John Wayne e ante o sétimo de cabalaría. Se eu tivese que resumir a gramática do latín, creo que podería facelo nestes puntos:

1. Os substantivos, adxectivos e pronomes teñen tres xéneros (masculino, feminino e neutro), dous números (singular e plural) e seis casos (nominativo, vocativo, acusativo, xenitivo, dativo e ablativo).
2. Os substantivos e adxectivos remiten a cinco declinacións distintas, isto é, cinco modelos morfolóxicos de xeración desas variacións que chamamos casos.
3. Existen unhas poucas preposicións.
4. O verbo, artellado en catro conxugacións, responde a un paradigma complexo. Xunto a tres variacións de persoa para o singular e tres para o plural, coñece moitos tempos (presente, imperfecto, futuro, pluscuamperfecto etc) e tres modos: indicativo, subxuntivo e imperativo. Ademais ten dúas voces: activa e pasiva e algunhas *rarezas*, coma infinitivos, xerundios e participios. Mais non existen todas as combinacións posibles (p. ex. participios imperfectos ou participios futuros perfectos). Algunhas formas verbais son compostas, como a pasiva.

Malia a dificultade que tradicionalmente o medio escolar atribuíu ao latín, o navaho revélase dabondo máis elaborado segundo o seguinte resumo rápido das súas peculiaridades:

- 1) En navaho os substantivos non teñen xénero, número nin caso (gaña logo o latín).
- 2) En navaho só os substantivos que se refiren a seres animados teñen plural e non hai regras sistemáticas para formalo, isto é, hai que memorizar cada forma de plural (gaña o navaho).
- 3) Non hai preposicións mais si posposicións, ou sexa partículas que, en vez de ir antes do nome sucédeno. E ademais son 78 e funcionan deste xeito:

shí: ‘eu’

shil: ‘comigo’

shee: ‘acerca de min’

shiih: ‘cara adentro de min’

shii: ‘dentro de min, sen movemento’

shiká: ‘detrás de min, con movemento’

shinaashii: ‘en fronte de min’

Gaña, tamén aquí, o navaho.

- 4) A posesión exprésase con prefixos deste estilo:

shighan: ‘a miña casa’

nighan: ‘a túa casa’

nighighan: ‘a nosa casa, de nós os dous’

E de novo o navaho é máis complexo có latín.

- 5) Existen dous pronomes de 3ª persoa, cos significados de ‘el’ e ‘o outro’.
- 6) Non hai adxectivos senón verbos (por suposto, conxugados), do tipo de *zhiin* (‘ser negro’).
- 7) A complexidade do verbo é enorme; e dende logo moi superior á do latín:
  - Distinguen as tres persoas que coñecemos e algunha máis.
  - A persoa verbal marca a concordancia co suxeito (como en latín) e cos complementos directo e indirecto.
  - En plural hai que diferenciar se as persoas actúan á vez ou cada unha pola súa conta: *corren* dirase de dúas formas distintas se un grupo de xente corre ao tempo ou se se trata de moitas accións individuais.
  - Hai un pronome que se usa cando o verbo alude a un lugar. Por exemplo *bonito* terá unha forma especial se o bonito é un lugar.
  - Non hai tempos. Ao falante de navaho non lle interesa especificar cando sucede unha acción senón como se produce.
  - Hai sete modos segundo a acción estea ou non rematada, estea producíndose, vaia producirse (semellante ao noso futuro), sexa posible, habitual, repetida (nótese que non é o mesmo ser habitual que producirse repetidamente). Os modos exprésanse acrecentando prefixos ou modificando a raíz, ou as dúas cousas á vez.
  - Nós distinguimos se unha acción se ve como limitada, rematada (*fomos*) ou no seu transcurso (*iamos*). En navaho hai unha ducia de aspectos do verbo. Entre eles o diversativo, que expresa movemento *aquí e aló*, en forma dispersa, o transicional, que indica que suxeito e obxecto sufriron un cambio de estado pola acción do verbo; o reversativo, que sinala cambio de dirección no movemento, e o cursivo para cando o suxeito se move en liña recta ou cara ao futuro no tempo.
  - Hai voz activa (para algo como *Tirei o xerro*), pasiva (para *O xerro foi tirado*); media (para *O xerro caeu*) e neutra (para *O xerro está en riba da mesa*).
  - Clasificadores: marcas en forma de prefixo que acompañan os verbos de movemento e indican se o que se move é redondo e grande, brando ou duro, pequeno e sólido etc.
  - Finalmente, para conxugar un verbo non abonda con coñecermos todas as variantes das raíces dos verbos, os centos de prefixos ou persoas. Hai tal cantidade de cambios e fusións dos prefixos que, na práctica, hai que aprender a conxugación de cada verbo como se se tratase de formas distintas. O número de palabras que o/a falante debe conservar na memoria compón unha cifra astronómica. A cambio, un só verbo pode dicir algo coma isto: «Nós os dous desexamos, cada un pola súa conta, que varios obxectos sólidos

dos e duros de pequeno tamaño volvan caer repetidamente mais non de forma habitual en sitios distintos».

Ante estes datos podemos falar do navaho coma unha lingua primitiva? Podemos sequera seguir mantendo que o latín, a lingua sagrada da cultura en Occidente, ten unha maior complexidade ou sutileza? Podemos en xustiza pensar que unha lingua calquera, por exemplo o inglés, merece acaparar as nosas teorías sobre o coñecemento e o mundo ou que, se iso acontece, non terá un efecto negativo sobre a humanidade? Soster que o inglés é un requirimento imprescindible para a investigación soa, logo de reflexionar sobre estas realidades, tan infantil como dicir que o papel cuadriculado é imprescindible para a matemática ou que a música instrumental non se tería desenvolvido sen o Mp3.

Quero acabar dicindo algo deliberadamente forte. A nosa capacidade de investigación é limitada, mesmo economicamente. O que se invista en tradución ou na supervivencia das linguas en vías de desaparición non se inviste na loita contra a SIDA, o cancro ou no desenvolvemento de técnicas agrícolas menos agresivas co planeta. Non estaría xustificado que désemos á linguaxe tanta importancia a menos que tivésemos unha total seguranza en que a diversidade das linguas e das formas de expresión constitúe unha riqueza básica e un dereito inalienable dos seres humanos. Estamos así de segur@s.